ISSN 3060-5091 (Online)
Farg‘ona metodika maktabi – Ферганская методическая школа – Fergana methodical school
2026-yil 6-son.

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24014759

Altruizmning pedagogik-aksiologik mohiyati va uning bo‘lajak pedagog shaxsini kasbiy-axloqiy rivojlantirishdagi o‘rni

Norboyeva Moxigul Shavkat qizi –
Alfraganus University “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi katta o‘qituvchisi
ORCID: https://orcid.org/ 0009-0009-8971-4651

Annotatsiya. *Maqolada altruizmning pedagogik-aksiologik mohiyati hamda uning bo‘lajak pedagog shaxsining kasbiy-axloqiy rivojlanishidagi o‘rni nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi altruizmni pedagogik faoliyatda namoyon bo‘ladigan qadriyatga yo‘naltirilgan sifat sifatida izohlash va uni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlashtirishdan iborat. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tushunchalarni mazmuniy tahlil qilish va pedagogik umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Altruizm faqat beg‘araz yordam ko‘rsatish xatti-harakati emas, balki inson qadr-qimmatini tan olish, empatiya, adolat, mas’uliyat va hamkorlikni birlashtiruvchi axloqiy yo‘nalish ekani asoslandi. Bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda mazkur sifatlarni rivojlantirish uchun aksiologik muhit, muammoli vaziyatlar tahlili, ko‘ngillilik va ijtimoiy-amaliy faoliyat, refleksiya hamda pedagogning shaxsiy namunasi o‘zaro bog‘liq vositalar sifatida taklif etiladi. Maqola nazariy-tahliliy xususiyatga ega; unda empirik tajriba natijalari da’vo qilinmaydi. Xulosalar pedagogik ta’lim dasturlarida altruistik xulqni bilim, munosabat va amaliy harakat birligida rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *altruizm, aksiologik yondashuv, bo‘lajak pedagog, kasbiy etika, empatiya, insonparvarlik, ijtimoiy mas’uliyat.*

Педагого-аксиологическая сущность альтруизма и его роль в профессионально-нравственном развитии личности будущего педагога

Аннотация. *В статье теоретически анализируются педагогико-аксиологическая сущность альтруизма и его роль в профессионально-нравственном развитии будущего педагога. Цель исследования — раскрыть альтруизм как ценностно ориентированное качество, проявляющееся в педагогической деятельности, и определить педагогические возможности его формирования. Использованы анализ научной литературы, сравнительный анализ, содержательный анализ понятий и педагогическое обобщение. Обосновано, что альтруизм представляет собой не только бескорыстное оказание помощи, но и нравственную направленность, объединяющую признание человеческого достоинства, эмпатию, справедливость, ответственность и сотрудничество. Для развития этих качеств в подготовке будущих педагогов предлагаются*

взаимосвязанные средства: аксиологическая образовательная среда, анализ проблемных ситуаций, волонтёрская и социально-практическая деятельность, рефлексия и личный пример педагога. Статья носит теоретико-аналитический характер и не заявляет о результатах эмпирического эксперимента. Выводы подчёркивают необходимость формирования альтруистического поведения в единстве знаний, ценностных отношений и практических действий.

Ключевые слова: *альтруизм, аксиологический подход, будущий педагог, профессиональная этика, эмпатия, гуманизм, социальная ответственность.*

The pedagogical and axiological essence of altruism and its role in the professional and moral development of future teachers

Annotation. *This article provides a theoretical analysis of the pedagogical and axiological essence of altruism and its role in the professional and moral development of future teachers. The aim is to explain altruism as a value-oriented quality expressed in pedagogical practice and to identify educational means for its development. The study uses literature analysis, comparative analysis, conceptual analysis, and pedagogical synthesis. It argues that altruism is not limited to an isolated act of helping without personal gain; it is a moral orientation that connects respect for human dignity, empathy, justice, responsibility, and cooperation. To foster these qualities in teacher education, the article proposes a set of interrelated approaches: a value-oriented learning environment, analysis of ethical and pedagogical cases, volunteering and community-based practice, reflective tasks, and the teacher’s personal example. The article is theoretical and analytical in nature and does not claim empirical experimental findings. Its conclusions emphasize that altruistic conduct should be developed through the integration of knowledge, value-based attitudes, and practical action within teacher education programmes.*

Keywords: *altruism, axiological approach, prospective teacher, professional ethics, empathy, humanism, social responsibility.*

KIRISH

Ta’limning vazifasi bilim va ko‘nikmalarni uzatish bilangina cheklanmaydi. Pedagog o‘quvchining qadr-qimmatini hurmat qilishi, turli ehtiyoj va imkoniyatlarni hisobga olishi, adolatli munosabatni ta’minlashi hamda sinfda hamkorlik muhitini yaratishi lozim. Shu sababli bo‘lajak pedagogning kasbiy tayyorgarligida axloqiy qadriyatlar va ularni amaliy vaziyatlarda namoyon etish qobiliyati muhim o‘rin tutadi. Altruizm ushbu sifatlarni birlashtiruvchi tushunchalardan biri sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin. Altruizm atamasi odatda boshqa inson yoki guruh manfaatini ko‘zlab, yordam berishga yo‘naltirilgan xatti-harakatni anglatadi. Biroq pedagogik kontekstda uni faqat bir martalik yordam bilan tenglashtirish tor yondashuv bo‘ladi. O‘qituvchining altruistik yo‘nalishi o‘quvchi ehtiyojini anglash, uning sha’nini kamsitmaslik, yordamni adolatli tashkil etish va o‘quvchining mustaqilligini qo‘llab-quvvatlashda ko‘rinadi. Demak, altruizm pedagogning kasbiy bilimlari, qadriyatlari va kundalik qarorlari kesishgan nuqtada namoyon bo‘ladi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, ta’lim muassasasida insonparvarlik tamoyillarini e’lon qilishning o‘zi yetarli emas: ular baholash, muloqot, nizolarni hal etish va o‘quvchilarga ko‘mak ko‘rsatish jarayonida amaliy ifodalanishi kerak. Aksiologik yondashuv esa ta’lim mazmuni va faoliyatini inson, uning qadr-qimmati hamda ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘liq qadriyatlar asosida tashkil etishga imkon beradi.

Tadqiqot maqsadi – altruizmning pedagogik-aksiologik mohiyatini nazariy jihatdan ochib berish va bo‘lajak pedagogning kasbiy-axloqiy rivojlanishida uning o‘rnini asoslash. Maqsadga erishish uchun altruizm tushunchasining mazmuni tahlil qilinadi; altruizm va kasbiy etika o‘rtasidagi aloqalar aniqlashtiriladi; uni pedagogik ta’lim jarayonida rivojlantirishga xizmat qiladigan shart-sharoitlar tizimlashtiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Maqola nazariy-tahliliy tadqiqot sifatida bajarildi. Metodologik asos sifatida qadriyatlar, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim va ijtimoiy xulq-atvor haqidagi ilmiy qarashlar olindi. Adabiyotlarni tahlil qilish usuli altruizm, empatiya va axloqiy motivatsiyaga oid nazariy yondashuvlarni o‘rganish uchun qo‘llandi. Qiyosiy tahlil orqali altruizmning umumiy psixologik talqini bilan uning pedagogik faoliyatdagi ko‘rinishlari farqlashtirildi. Mazmuniy tahlil tushunchalarning asosiy belgilarini ajratishga, pedagogik umumlashtirish esa ularni bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlash amaliyoti bilan bog‘lashga xizmat qildi. Maqola doirasida so‘rovnoma, kuzatish yoki pedagogik tajriba o‘tkazilgani haqida ma’lumot berilmaydi; shu sababli undagi natijalar nazariy tahlil va konseptual umumlashtirish bilan chegaralanadi. Bu chegarani aniq ko‘rsatish xulosalarni mavjud dalillardan ortiq talqin qilmaslik uchun zarur.

Altruizmning nazariy va pedagogik-aksiologik mohiyati.

Altruizmning ilmiy izohi turli yo‘nalishlarda shakllangan. Batson altruistik motivatsiyani boshqa insonning farovonligi uchun qayg‘urish bilan bog‘laydi; empatiya esa boshqa shaxsning holatini anglash va unga hissiy munosabat bildirish jarayonida muhim rol o‘ynaydi [1]. Bunda har qanday yordamni avtomatik tarzda altruizm deb bo‘lmaydi: xatti-harakatning maqsadi, vaziyat va yordam oluvchining manfaatlari ham hisobga olinishi kerak. Masalan, o‘quvchiga vazifani uning o‘rniga bajarib berish qisqa muddatda yordamdek ko‘rinsa-da, mustaqil o‘rganish imkoniyatini cheklashi mumkin.

Rogersning shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvida empatik tushunish, samimiylik va shaxsni shartsiz qabul qilish munosabatlarning muhim shartlari sifatida talqin qilinadi [2]. Ushbu qarashlarni pedagogik jihatdan qo‘llash o‘quvchini faqat baho yoki xulq orqali baholamasdan, uning ehtiyojlari va rivojlanish imkoniyatlarini ham hisobga olishga undaydi. Biroq qabul qilish barcha xatti-harakatlarni ma’qullash degani emas; pedagog inson qadr-qimmatini hurmat qilgan holda aniq, adolatli va izchil talablarni qo‘yishi lozim. Aksiologik nuqtayi nazardan altruizm inson qadr-qimmati, adolat, mehr-oqibat, hamjihatlik va ijtimoiy mas’uliyat kabi qadriyatlarning xulq-atvorda namoyon bo‘lishi sifatida talqin etiladi. Levinasning boshqa inson oldidagi mas’uliyat haqidagi falsafiy qarashlari ham shaxslararo munosabatda o‘zgani e’tiborga olishning axloqiy ahamiyatini yoritadi [3].

Maqola doirasida pedagogik-aksiologik altruizm quyidagicha ta’riflanadi: bu pedagogning inson qadr-qimmatini e’tirof etish, o‘quvchi ehtiyojiga empatik munosabat bildirish, adolat va kasbiy mas’uliyatni saqlagan holda beg‘araz ko‘mak berishga yo‘naltirilgan qadriyatli pozitsiyasi. Ushbu ta’rif altruizmni faqat hissiyotga yoki yordam harakatiga bog‘lab qo‘ymaydi; unda qadriyat, axloqiy qaror va amaliy xatti-harakat o‘zaro birlashadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bo‘lajak pedagogning kasbiy-axloqiy rivojlanishi o‘z kasbiga oid me’yorlarni bilish bilangina yakunlanmaydi. U me’yorlarni real vaziyatlarda anglash, qarorining boshqa odamlarga ta’sirini baholash va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatini ham talab etadi. Altruistik yo‘nalish bu jarayonda kamida besh jihat orqali ahamiyat kasb etadi.

Birinchidan, empatik sezgirlikni rivojlantiradi. O‘qituvchi o‘quvchining xatosi yoki sust ishtirokini darhol loqaydlik sifatida baholamasdan, bunga sabab bo‘lishi mumkin bo‘lgan o‘quv, muloqot yoki ijtimoiy omillarni aniqlashga intiladi. Empatiya o‘quvchi bilan

suhbatni to'g'ri tashkil etishga yordam beradi, biroq taxminlarni dalil o'rnida qabul qilmaslik va o'quvchining shaxsiy chegaralarini hurmat qilish zarur.

Ikkinchidan, adolatli munosabatni qo'llab-quvvatlaydi. Altruistik pedagog faqat faol yoki o'ziga yoqimli o'quvchilarga emas, barcha o'quvchilarga hurmat bilan munosabatda bo'lishga intiladi. Yordam va rag'batlantirishda shaffof mezonlarga amal qilish, kamsituvchi taqqoslashlardan qochish hamda alohida ta'lim ehtiyojlarini inobatga olish axloqiy mas'uliyatning amaliy ko'rinishlaridir.

Uchinchidan, hamkorlik va ishonch muhitini mustahkamlaydi. O'quvchilar o'z fikrini bildirishdan qo'rqmaydigan, xatoni o'rganish imkoniyati sifatida ko'ra oladigan muhit pedagogning muloqot madaniyati bilan bog'liq. Bunda altruizm o'quvchining o'rniga barcha muammolarni hal qilish emas, balki uni mustaqil qaror qabul qilishga ko'maklashish sifatida tushuniladi.

To'rtinchidan, kasbiy mas'uliyat va axloqiy mulohazani kuchaytiradi. Pedagog o'z qarorining qisqa muddatli natijasi bilan birga, o'quvchining uzoq muddatli rivojlanishiga ta'sirini ham hisobga olishi kerak. Masalan, nizoli vaziyatda bir o'quvchini omma oldida ayblash o'rniga, vaziyatni xolis o'rganish, tomonlarni tinglash va tiklovchi muloqot tashkil etish adolat hamda inson qadr-qimmatini saqlashga xizmat qiladi.

Beshinchidan, altruizm refleksiv rivojlanishga turtki beradi. Bo'lajak pedagog o'z motivlarini, yordam berish usulini va qarorining oqibatlarini tahlil qilishi lozim. Yaxshi niyat bilan qilingan harakat ham kutilmagan salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun refleksiya altruistik niyatni kasbiy jihatdan maqbul harakat bilan bog'laydi.

Altruistik ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari

Altruizmni shakllantirish faqat ma'ruza orqali axloqiy tushunchalarni bayon etish bilan cheklanmasligi kerak. Qadriyatlar o'quv faoliyati, muloqot va amaliy tajribada sinab ko'rilganda mustahkamlanadi. Shu asosda quyidagi o'zaro bog'liq pedagogik imkoniyatlarni ajratish mumkin.

1. Aksiologik ta'lim muhiti. Mashg'ulotlarda hurmat, tenglik, adolat va hamkorlik tamoyillari amalda qo'llanadi. Muhitning samaradorligi shiorlar bilan emas, fikr bildirish imkoniyati, baholash mezonlarining aniqligi, kamsitish holatlariga munosabat va o'zaro yordamning tashkil etilishi bilan belgilanadi.

2. Pedagogik vaziyatlar va keyslar tahlili. Talabalarga o'quvchi ehtiyojlari to'qnashadigan yoki adolatli qaror talab etiladigan vaziyatlar beriladi. Ular vaziyatdagi tomonlarni aniqlaydi, muqobil yechimlarni solishtiradi, har bir yechimning oqibatlarini asoslaydi. Bu usul tayyor javobni yodlashdan ko'ra axloqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratiladi.

3. Ijtimoiy-amaliy faoliyat va ko'ngillilik. Maktab, mahalla yoki ta'limiy loyihalar doirasidagi hamkorlik talabalarga turli ehtiyojlarni tushunish va jamoa bilan ishlash tajribasini beradi. Bunday faoliyat ixtiyoriylik, xavfsizlik, rozilik va yordam oluvchining sha'nini saqlash tamoyillariga muvofiq tashkil etilishi zarur. Yordam ko'rsatish jarayonida odamlarni muammosi orqali yorliqlash yoki ularning shaxsiy ma'lumotlarini oshkor qilish mumkin emas.

4. Refleksiv topshiriqlar. Amaliyotdan so'ng talabalar "Qaysi qadriyatga tayandim?", "Qarorim kimlarga qanday ta'sir qildi?", "Boshqa qanday yechim bo'lishi mumkin edi?" kabi savollarga javob yozadi. Refleksiya altruistik niyat va real natija o'rtasidagi farqni anglashga yordam beradi.

5. Pedagogning shaxsiy namunasi. O'qituvchi o'quvchini tinglashi, xatoni haqorat qilmasdan muhokama qilishi, va'dasiga amal qilishi va xolis baholashi orqali qadriyatlarni kundalik xulq bilan namoyon etadi. Talabalar uchun bunday tajriba nazariy tushunchalarning amaliy ifodasini ko'rish imkonini yaratadi.

Mazkur vositalarni alohida tadbirlar tarzida emas, yagona tizim sifatida rejalashtirish maqsadga muvofiq. Masalan, avval altruizm va kasbiy etika bo'yicha nazariy tushunchalar

o‘rganiladi; keyin keyslar orqali qaror qabul qilish mashq qilinadi; pedagogik amaliyotda hamkorlikka asoslangan vazifalar bajariladi; yakunda refleksiya va mezonlar asosida o‘z-o‘zini baholash o‘tkaziladi. Nazariy tahlil altruizmning pedagogik qiymati uchta o‘zaro bog‘liq qatlamda namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi: qadriyatli yo‘nalish, boshqa inson holatini tushunishga intilish va mas’uliyatli amaliy harakat. Bu qatlamlardan biri yetishmasa, altruistik xulq biryoqlama bo‘lib qolishi mumkin. Masalan, empatiya adolatli mezonlar bilan uyg‘unlashmasa, ayrim o‘quvchilarga asossiz imtiyoz berishga olib kelishi ehtimoli bor; yordam mustaqillikni qo‘llab-quvvatlamasa, qaramlikni kuchaytirishi mumkin. Shuningdek, altruizmni pedagogdan cheksiz fidoyilik yoki shaxsiy chegaralardan voz kechishni talab qiladigan sifat sifatida talqin etmaslik kerak. Kasbiy axloq yordam berish bilan birga, mas’uliyat doirasini bilish, hamkasblar bilan hamkorlik qilish va zarur hollarda tegishli mutaxassisga murojaat etishni ham nazarda tutadi. Demak, altruizm kasbiy kompetensiya va etik me’yorlar bilan muvozanatda rivojlantirilishi zarur. Maqolaning ilmiy-amaliy hissasi altruizmni bo‘lajak pedagog tayyorlash jarayonida alohida axloqiy shior sifatida emas, balki qadriyat, empatik tushunish, adolatli qaror va refleksiv harakat birligi sifatida konseptuallashtirishda ko‘rinadi. Shu bilan birga, bu xulosalar nazariy tahlilga asoslangan. Kelgusida taklif etilgan pedagogik imkoniyatlarning samaradorligini maxsus mezonlar, diagnostik vositalar va pedagogik tajriba yordamida tekshirish zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda altruizmning pedagogik-aksiologik mohiyati inson qadr-qimmatini e’tirof etish, empatiya, adolat, hamkorlik va ijtimoiy mas’uliyatning pedagogik xatti-harakatlarda namoyon bo‘lishi bilan belgilanadi. U faqat beg‘araz yordam berish istagi emas, balki yordamning shakli va oqibatini axloqiy jihatdan baholashni ham talab qiladigan qadriyatli pozitsiyadir. Bo‘lajak pedagogning kasbiy-axloqiy rivojlanishida altruizm o‘quvchi ehtiyojlarini tushunish, kamsitishsiz munosabat o‘rnatish, adolatli qaror qabul qilish, hamkorlik muhitini yaratish va o‘z faoliyatini refleksiv baholashga xizmat qilishi mumkin. Bu imkoniyatlar avtomatik ravishda yuzaga kelmaydi; ular maqsadli pedagogik faoliyat, amaliy mashqlar va o‘qituvchining shaxsiy namunasi orqali qo‘llab-quvvatlanadi.

Pedagogik oliy ta’lim amaliyoti uchun quyidagi tavsiyalar taklif etiladi: birinchidan, kasbiy etika va pedagogika fanlariga altruizmga oid vaziyatli topshiriqlarni kiritish; ikkinchidan, ko‘ngillilik va ijtimoiy-amaliy loyihalarni refleksiv tahlil bilan birga tashkil etish; uchinchidan, talabalar faoliyatini faqat yordam miqdori bilan emas, balki adolat, hurmat, mustaqillikni qo‘llab-quvvatlash va mas’uliyat mezonlari asosida baholash; to‘rtinchidan, keyingi tadqiqotlarda mazkur mezonlarni diagnostika qilish va pedagogik shart-sharoitlar samaradorligini empirik tekshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ-637, 23.09.2020.

2. Batson, C. D. Altruism in Humans. New York: Oxford University Press, 2011.

3. Levinas, E. Ethics and Infinity: Conversations with Philippe Nemo. Pittsburgh: Duquesne University Press, 1985.

4. UNESCO. Global Citizenship Education: Topics and Learning Objectives. Paris: UNESCO, 2015. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232993

5. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris: UNESCO, 2021. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707

6. OECD. The Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. Paris: OECD. https://www.oecd.org/education/2030-project.